

BORGERLIGHETEN OCH DEN «EKONOMISKA DEMOKRATIEN»

Av fil. lic. *BIRGER HAGARD*

Hr Hedlunds krav för ett par veckor sedan, att de anställda skall beredas ökad insyn i företagen, var intressant men inte originellt. Större »ekonomisk demokrati» har sedan länge varit ett krav, som framförts av alla de tre borgerliga partierna. Nu kanske tiden är inne för en ordentlig omprövning av de tidigare värderingarna, hävdar Sv. T:s red.sekr. Birger Hagård, universitetslektor i statskunskap vid Stockholms Universitet och sysselsatt med en doktorsavhandling om »Nils Wohlins politiska och sociala åskådning».

Då centerledaren, dr Hedlund, för ett par veckor sedan framställde som ett betydelsefullt krav, att de anställda beredes insyn i företagsstyrelserna på ett eller annat

sätt, uppfattades detta som ett s. k. utspel och behandlades som en stor nyhet av många kommentatorer. Det förtjänar dock understrykas, att centerledaren för sin del inte framställde frågan som någon nyhet vare sig för sitt parti eller för borgerligheten som sådan. Och folkpartiledaren, hr Wedén, kunde också med all rätt förklara, att liknande tankegångar sedan länge varit föremål för diskussion inom folkpartiet.

I själva verket går diskussionen om »ekonomisk demokrati» långt tillbaka, ända till tiden efter första världskrigets slut. Det är inte möjligt att i en tidskriftsartikel ge en fullständig belysning av den tidigare diskussionen, men några axplock kan ges.

Den »nya» konservatismens uppgift

En av de första, som på borgerligt håll, intresserade sig för problematiken kring den ekonomiska demokratin, var professor *Nils Wohlin*, invald i första kammaren 1919 för Jordbrukarnas Riksförbund, som två år senare slogs samman med Bondeförbundet. Wohlin kom in på frågan i samband med

diskussionen kring en lagstadgad 8-timmarsdag vid urtiman 1919. Trots sin principiella kritik av en lagstiftning om generell arbetstidsbegränsning för industriarbetarna hade Wohlin dock full förståelse för dessas strävanden efter förbättrade villkor. Det kunde inte bestridas, sade han, att fabriksarbetet ofta var mekaniskt och själströtande, i vissa fall också hälsovådligt. Det var därför fullt begripligt, att man bland arbetarna hyste en längtan efter en tillvaro, som gav tillräcklig tid även för vila, intellektuella sysselsättningar och annan kroppsörelse. Vad Wohlin kallade »kinesarbete» överensstämde inte med den »nordiska folkandan» och svenska folkets »urgamla vana vid utomhusarbete och vid ett friare och sundare liv». Därför sade Wohlin sig helt sympatisera med den europeiska industriarbetar-demokratiens kamp för en bättre och friare tillvaro. Stora förbättringar hade dock bl. a. till följd av arbetarnas egna insatser redan kunnat åstadkommas, all lagstiftning förutan. Wohlin uttryckte därför den förhoppningen, att »sådana omläggningar inom industriens organisation och ledning», som gick under benämningen »ekonomisk demokrati», skulle kunna komma till stånd genom samarbete mellan industriledarna och arbetarna. Industriarbetarklassen saknade inte möjligheer att på ett bättre sätt än lagstiftningsvägen få sina intressen tillgodosedda.

Liknande synpunkter hade Wohlin framfört ett halvår tidigare i ett stort programtal inför Nationella Ungdomsförbundet. För att bryta udden av socialiseringstanken erfordrades en positiv reformvilja och denna såg Wohlin i »arbetarnas delaktighet i industriföretagens ekonomi». I strid med gammalliberaler och socialister var det en uppgift för »den nya konservatismen» att arbeta på att »så småningom göra arbetarna till medintressenter i de industriella företagen och bereda deras förtroendemän delaktighet och medansvar i företagens ledning». Det revolutionära kravet på arbetarkontroll över industrien skulle blott leda till näringslivets fördärv. Ett »gradvis utökande av arbetarnas intressentskap» däremot var enligt Wohlins mening det enda sätt, varpå industriarbetarfrågan kunde lösas. Alla bråd-störtade åtgärder måste dock självfallet undvikas: »På den lugna utvecklingens väg bör industriarbetaren göras till en ekonomiskt mindre ofri medborgare.»

Därmed hade Wohlin på ett djärvt sätt försökt att till konservatismen inmuta en av de radikala ekonomiska frågor, som med full tyngd först ett år senare aktualiserades av Branting i samband med tillsättandet av socialiseringsnämnden. På socialdemokratiskt håll betraktades frågan om industriell demokrati som en parallell till den politiska demokratin och som en fråga av stor betydelse för hela ar-

betarklassens framtid. En kommitté med Ernst Wigforss som ordförande tillsattes också. Efter utredning kom dock snart hela frågan att rinna ut i sanden. Kommittén föreslog bara, att driftsnämnder med rådgivande befogenheter skulle inrättas, ett förslag som fackföreningsrörelsen ställde sig ganska tveksam inför. När riksdagen avlog framstötten gjordes föga motstånd från socialdemokratien.

”Bruksrepubliken”

Wohlins propåer väckte ingen egentlig genklang bland de borgerliga partierna. En viss positivism beträffande den industriella demokratien kunde dock förmärkas i bl. a. en debatt i högertidningen *Nya Dagligt Allehanda* sommaren 1921. Frågan behandlades i en ledare i NDA under rubriken »Industriell demokrati» (29/6), vari man uppfattade »slagordet» som betänkligt i många avseenden, ehuru man ingalunda därmed ville förneka, att det i de tankar som i gillesocialismen återfanns kring problemet fanns åtskilligt av värde. En industriledare, civilingenjör *Erik Andersson* vid Avesta järnverk, gjorde ett uppmärksammat debattinlägg med anledning av ledaren (10/7).

Om frågan om industriell demokrati skulle förverkligas genom lagstiftning beträffande inrättandet av driftsråd — lokala arbetarråd och distriktsråd över dem och till sist ett landsråd — i enlighet

med lagstiftningen i Österrike och Tyskland samt ett norskt lagförslag, skulle hela idén snart förfuskas och inte leda till något annat än en »maskerad byråkrati», framhöll Andersson. I stället önskade han, att frågan om arbetarnas medbestämmanderätt skulle lösas på frivillighetens och samförståndets väg: »Om ifrån arbetsgivaresidan den industriella demokratien skall kunna accepteras, så avses med dess införande givetvis något helt annat än skapandet av nya ämbetsverk och nya hinder för produktionshöjande eller jämnandet av vägen för socialisering av industrien.» Industriledarnas önskemål beträffande den »industriella demokratien» uttryckte Andersson sålunda:

»1) Bättre förtroende mellan arbetsledningen och arbetarna.

2) Rättvist bedömande och avdömmande av alla driftsangelägenheter.

3) Skapandet av en känsla av samhörighet mellan arbetsledning och arbetare, dvs. mellan kapital och arbete.

4) Större intresse, mera företagsamhet hos befäl och arbetare.

5) Sparsamhet i driften med tid och materialier.

6) Ökad produktion och billigare varor.»

Allt detta, menade Andersson, skulle kanske kunna uppnås, om det fanns ett »fullt förtroende» mellan arbetarna och företagsled-

ningen och om arbetarna fick delaktighet i vad man kunde spara in ifråga om tid och materiel. Förtroendet fanns emellertid inte, »befälet går styrelsens och sitt förbunds ärenden och arbetarna gå fackförningarnas». Men fungerade inte förhandlingsvägen? Nej, menade Andersson: »Då de 'underhandla' med varandra underhandla de inte, utan tjurhålla på var sina oftast oriktiga meningar eller överdrivna anspråk, ty de lita alltid på sina organisationer och på förlikningsmannen, som slutligen delar mitt itu.» Om man inrättade distriktsråd och förlikningsinstitut, skulle följderna därav bara bli enligt Anderssons mening, att underinstanserna alltid skulle hålla på sitt och låta de överordnade instanserna ta ansvaret av ett beslut. På den vägen kunde följaktligen inte något förtroende vinnas. Alla överinstanser liksom även förlikningsmän och skiljemän var därför förkastliga. I stället borde man skapa »en verklig demokratisk styrelse på arbetsplatsen».

Sannolikt påverkad av tidens författningsdiskussioner föreslog Andersson därför att varje företag skulle omvandlas till ett slags »bruksrepublik» med en president, ett råd — regering — utsett av presidenten, vilket även kunde inkludera arbetare, samt en riksdag bestående av två kamrar, en första, bestående av tjänstemän och äldre arbetare samt en andra kammare, som endast bestod av arbetarre-

presentanter. Propositionsrätt skulle tillkomma presidenten och rådet, motionsrätt de båda kamrarnas ledamöter. Allt skulle underställas kamrarnas beslut. Dessa skulle arbeta med särskilda sakkunniga utskott. För affärs- och tillverkningshemligheter skulle finnas ett »hemligt utskott». Vad kamrarna beslutat och presidenten stadfäst skulle vara utan appell, också vad det gällde lönefrågor. Kapitalet skulle ha sin »skäligen förräntning» och anläggningarna sitt underhåll, nödvändiga avskrivningar skulle äga rum, arbetare och tjänstemän skulle ha sin »skäligen lön» och fondavsättningar göras. Vad som sedan blev över av vinsten skulle »efter lämplig fördelningsgrund» delas mellan arbete och kapital.

Andersson underströk, att den enda möjligheten att få bort motsättningarna var, att den »absoluta rättvisan» utgjorde grunden för samarbete och att arbetarnas intresserade medverkan i företagets drift måste värdesättas ekonomiskt. »En ekonomisk demokrati», framhöll han, »som bygger endast på arbetarnas medbestämmanderätt, men utan extra betalning för de av dem gjorda förbättringarna leder endast till större slapphet än som nu är rådande, ty då kommer driftsrådets beslut endast att dikteras av den gamla parollen: minsta möjliga ansträngning för största möjliga betalning och icke som det borde vara av den förvissningen,

att energi, sparsamhet och plikt-uppfyllelse alltid betala sig väl».

Fackföreningarnas roll

NDA ställde sig tvivlande till möjligheterna att praktiskt förverkliga den av civilingenjör Andersson tänkta »bruksrepubliken» men fortsatte att publicera inlägg i frågan. Ett sådant av ett visst intresse gjordes av en anonym skribent, som instämde i Anderssons kritik av förhandlingsbyråkratien (18/7). Det krävdes enligt skribenten ett samarbete på arbetsplatsen mellan arbetsgivare och arbetare, »ett utjämnande av klyftan mellan 'de båda folken' i stället för det genom nuvarande byråkratiska system allt starkare vidgandet av densamma». Lösningen låg i den industriella demokratien, i att man vid varje företag utsåg särskilda arbetaredelegerade, som vid sammanträden med arbetsledaren och även särskilda tjänstemannadelegerade behandlade vissa frågor, lönefrågor och arbetsvillkor, upplysning om ekonomiska förhållanden samt ersättning för gjorda förbättringar (upppfinningar etc.). När det gällde ett »så lugnt folk» som det svenska behövde man inte vara rädd för att införa den industriella demokratien. Detta var ett begrepp, som inte fick avfärdas som ett »slagord» utan utgjorde det enda sättet »att komma ifrån nuvarande byråkratiska, personlighetsdödande system till sådana förhållanden, att inom varje företag chef,

ingenjörer, arbetare och förlagsgivare samarbeta under ömsesidig förståelse och under möjlighet för personligheten att göra sig helt gällande». Skribenten hävdade, att intresset för den industriella demokratien inte var stort bland »fackföreningspåvarna». Det system, som redan existerade, gav mera makt åt dem och mindre inflytande åt de »verkliga arbetarna», medan det i den industriella demokratien skulle vara tvärtom. Skribenten erinrade också om att systemet med valda arbetardelegerade redan fanns vid marinens varv och verkstäder, men att man från fackföreningshåll energiskt strävade efter att i stället få infört den inom den privata industrien tillämpade förhandlingsordningen.

Det må räcka med att bringa i erinran dessa inlägg från borgerlig sida om den ekonomiska demokratien för snart ett halvsekel sedan. Visst bär de utopiens prägel och måhända var de också till dels besjälade av en strävan att undan socialismen rädsla så mycket som möjligt, även om eftergifter måste göras. Den anda, som går igen i inläggen, vittnar dock om en äkta tro på nödvändigheten och möjligheten av att åstadkomma en förnyelse, ett bättre samförstånd mellan arbetsgivare och arbetare.

Socialdemokratiens inställning

På socialdemokratiskt håll har man egentligen aldrig visat något större intresse för den ekonomiska

demokratien i de termer, kring vilka diskussionen fördes efter första världskriget. Detta är helt förklarligt. Från socialdemokratisk sida har man önskat uppnå en direkt ökad kontroll över näringslivet från staten, via beskattning, ATP-fonderna, arbetsmarknadspolitiken, lokaliseringpolitiken etc. Men utöver företagsnämndernas tillkomst har man inte visat något större intresse för de anställdas direkta insyn i företagen. Detta är också förklarligt. I de artiklar om den framtida arbetsmarknadspolitiken, som skrevs av LO-ekonomen Gösta Rehn, i slutet av 1950-talet i Tiden och där han närmare preciserade den socialistiska ståndpunkten, framgår, att vad han strävade efter var möjligheten för den enskilde att fritt och utan att det kostar honom något kunna byta arbete när han så önskar. En sådan valfrihet i arbetslivet betydde enligt Rehn mycket mera än möjligheten att på demokratisk väg kunna påverka företagsledningen. Inte heller på fackföreningshåll har man visat något större intresse för att lösa frågan om den ekonomiska demokratien efter det gamla receptet. Inom fackföreningsrörelsen torde man vara helt på det klara med den problematik, som frågan kan ge upphov till. Meddelaktighet och medansvar i företagets skötsel från de anställdas sida kan lätt leda till ökad lojalitet gentemot företagen och en försvagad lojalitet i konkreta fall gentemot fackför-

eningsrörelsen. Detta är ett pris, som man inte utan vidare varit beredd att betala. I stället har man föredragit att öka den anonyma statens inflytande. Det är också betecknande, att socialdemokraterna av den "nya vänstern" anklagas för att ha svikit vad gäller frågan om företagsdemokrati. På detta håll betecknar man ett förstatligande som en nödvändig förutsättning för företagsdemokratien och diskuterar inte på allvar problemet, huruvida verkligen den anställde i t. ex. SJ har några möjligheter till större reellt inflytande än den anställde hos ASEA.

Ohlins inlägg

Det är därför inte direkt förvånande, att debatten om ökad företagsdemokrati i betydelsen av ökat medinflytande på arbetsplatsen kommit att föras främst på borgerligt håll, ehuru det också skall sägas, att mycket saknats ifråga om såväl entusiasm som konstruktiva förslag. En av dem, som ägnat frågan stor uppmärksamhet, är förre folkpartiledaren Bertil Ohlin. I sin skrift »Liberal utmaning» 1963 diskuterar Ohlin i ett kapitel frågan om anställningstrygghet och medarbetarställning. Han framhåller därvid inledningsvis, att analogitänkandet politisk demokrati — ekonomisk demokrati i mångt och mycket skadat debatten. Det går enligt hans mening inte att utan vidare överföra den politiska demokratiens arbets- och organisations-

former på ekonomiens område. Ohlin visar vilken vikt, som av de anställda fästes vid trygghet i anställningen, men betonar i samma andetag betydelsen av att icke sköttsamma personer kan avskedas. För att lösa dilemmat är Ohlin beredd att diskutera en eventuell möjlighet att inrätta ett speciellt utskott med valda representanter för de anställda, vilket skulle ha till uppgift att behandla frågor om uppsägning efter några års anställning. Han är emellertid inte beredd att medge inflytande för de anställda över »de rent affärsmässiga spörsmålen», varmed avses nyinvesteringar, försäljning etc. De anställda är inte »riskbärare», menar Ohlin, i samma mening som företagarna. De kan flytta ifrån ett dåligt företag till ett annat, medan företagaren eller kapitalägaren inte har någon möjlighet att flytta ifrån följderna av ett mindre lyckat beslut. För ett vinständelsystem har Ohlin en särskild veneration. Han menar, att staten genom skattefrihet bör uppmuntra ett system, där en »uppskjuten vinstandel» under ett visst antal år uppsamlas i ett företag för att sedan utbetalas till den anställde. Att gehör inte rönts för förslaget klandrar han »föreställningar från klasskampstänkandets dagar» för. Somliga fackliga ledare tycks enligt Ohlin vara negativt inställda till allt som kan skapa en gemenskaps känsla mellan den anställde och hans företag. Därigenom skulle den »fackliga so-

lidariteten» kunna äventyras. Där emot går Ohlin inte in på det argument, som stundom anförts mot vinständelsystemet, nämligen att om vinsten skall delas av de anställda under de goda tiderna, finns det också anledning att kräva att de skall dela förlusterna med företaget under de dåliga. Något egentligt argument är väl dock knappast detta, eftersom den anställde under dåliga tider verkligen riskerar sin insats, det egna arbetet — han riskerar ju att bli avskedad av ett företag, som inte längre kan betala honom hans lön.

Ohlin klandrar också — med rätta — den negativa attityden i företagarevärlden till en ökad insyn från de anställdas sida: »Försvaret av enskilt näringsliv och fri företagsamhet blir svårare, om man söker intala Sveriges folk att endast styrelserna i företagen bör få veta hur vinstresultaten i verkligheten utvecklas och att aktieägare lika väl som anställda — och den stora allmänheten i övrigt — bör hållas i okunnighet. En sådan attityd tillhör en svunnen tidsålder. De ekonomiska ledare som talar om nyorientering i näringslivet och en mera samhällsbetonad inställning har här en möjlighet att genom uppriktighet vid resultatredovisningen föregå med gott exempel. Ett kanske ännu viktigare skäl till större uppriktighet vid företagets redovisning är att endast därigenom utsikt synes finnas att få bukt med den kostnadsinflation, som är

ett allt allvarligare hot mot ekonomisk utveckling och rättvisa.»

Ägardemokratien

På högerhåll har man framför allt uppmärksammat problemet om den anställdes medinflytande i diskussionerna kring ägardemokratien. Man har i stort uppfattat förhållandet mellan arbete och kapital som låst. Avgörande har varit en önskan att åstadkomma en så långt gående decentralisering som möjligt — maktkoncentrationen i vilken form den uppträder är alltid vederstygglig för konservativt synsätt — och man har i första hand velat inrikta strävandena på ägandets decentralisering. Detta skulle ske genom att varje medborgare i ökad utsträckning beredes möjlighet till ägande av kapital, placerat i ett eget hem, aktier etc. Därigenom blir vederbörande successivt allt mindre beroende av samhället och kan inta en allt självständigare hållning i olika sammanhang. Själva ägandet förutsättes ge medborgaren större rörelsefrihet, samtidigt som ägandet genom att utspridas på allt fler händer demokratiseras. Resonemanget är naturligtvis riktigt till stor del, men det finns brister. Skall demokratiseringssynpunkten vara avgörande, torde det förutsätta en lagstiftning, som får till följd, att majoritetsägande eller dominans i andra former inom ett företag elimineras. Inom högerpartiet har man emellertid av olika skäl

dragit sig för att dra dessa slutsatser av resonemanget. Till detta kommer naturligtvis också de rent praktiska svårigheterna att lagstiftningsvägen förhindra ett speciellt intresse från att dominera — bulvanvägen återstår ju alltid. Skall å andra sidan den enskildes självständighet vara avgörande förutsätter detta möjligheter att inom en relativt kort tid kunna spara ett tillräckligt stort kapital för att bli självständig — oberoende. Är detta överhuvudtaget möjligt? Mycket kan naturligtvis göras genom att sparandet uppmuntras i beskattningshänseende, men samtidigt är det uppenbart att det nya samhället med alla sina problem tränger sig på. Ett egna hem i en industriort, där bygdens ledande industri hotas av nedläggning, är inget säkert kapital, som ger någon trygghet. Kapitalägande blir i många situationer ett avsevärt stöd för en ökad självständighet från medborgarens sida. Men ägardemokratien behöver kompletteras.

Vårt samhälle, som befinner sig mitt uppe i den andra industriella revolutionen, har infört helt nya värderingar och helt nya krav såväl på medborgarna som från medborgarna på det allmänna. Över hela linjen krävs det samförstånd och samarbete, om vi någotsånär friktionsfritt skall kunna klara övergången till det nya. För 60—70 år sedan var överbefolkningen alltjämt ett problem i landet, ehuru betydligt mindre än några de-

cennier tidigare. Landet var fattigt och befann sig i allvarliga brytningstider. Industrialismen skapade svåra problem, de som inget arbete hade krävde arbete, arbetarna krävde människovärdigare förhållanden. Dåtidens socialkonservativa författare och politiker var väl medvetna om problematiken. Men det enda de kunde göra var att hoppas på ett utökande av företagsamheten, att kanske så småningom vårt land även industriellt skulle kunna hävda sig i Europa och världen i övrigt. Svensk organisationsförmåga, samarbetsvilja på arbetsmarknaden och lyckosamma omständigheter — Sverige undgick två världskrig — har skapat en välfärdsstat, som vi med rätta är stolta över. Den som för 50 år sedan skulle ha hävdad, att Sverige i dag skulle exportera bilar till andra länder, skulle sannolikt betraktats som mindre tillräckelig. Nu är vi där — och vi har att lösa framtidens problem, att göra morgondagens teknologiska samhälle människovärdigt.

Socialkonservatismen — en syntes

Gårdagens värderingar gäller endast i begränsad utsträckning. Visserligen har vi kravet på kontinuitet i utvecklingen, det är väsentligare än mycket annat för att ge människan en chans att hinna med i utvecklingen. Men samtidigt är det givet, att politiska funderingar från förr måste föras vidare, mäs-

te appliceras på vår tid och på den framtid, som vi skall skapa. Inte minst gäller detta den s. k. ekonomiska demokratien eller företagsdemokratien. Tidigare kunde detta sägas vara en fråga mellan arbetsgivare och anställda. Men redan i dag är det inte fallet längre. Tryggheten i arbetet, möjligheten att utvidga produktionen, att öka exporten på andra länder, att känna trivsel i den dagliga gärningen — allt detta är något som angår oss alla. Och i det förändrade samhället finns det inte något företag, som exklusivt angår arbetsgivaren och hans anställda utan lika mycket den utomstående; stats- eller kommunaltjänstemannen lika väl som bensinmannen är lika beroende av företagets goda konjunkturer som den direkt anställda. Detsamma gäller naturligtvis stat eller kommun som långivare eller intressent på annat sätt. Därför är det också rimligt, att vi tar upp hela frågan om medinflytande i företagen, »våra gemensamma guldkalvar», till en fördomsfri omprövning. Kapitalet, den anställda, eventuellt kommunen, eventuellt staten kan vara fullvärdiga intressenter. Ett är säkert, och det är att vi har kommit långt ifrån de gammalliberala och marxistiska värderingarna om motsatsställningen mellan kapital och arbete som de avgörande utgångspunkterna för varje diskussion. Kanske kan en odogmatisk socialkonservatism bidra till en syntes.